הרב יהודה הלוי עמיחי

זריעת והפרשת תרומות ומעשרות בבצל לבן

הקדמה

בצל גדל בשתי שיטות גידול: א) זריעת זרעים. ב. זריעת בצלצולים. השיטה הראשונה היא להשאיר בסוף הגידול מספר בצלים שיוציאו גבעול שבראשו יהיו הזרעים, שימור הזרעים ושתילתם בסוף הקיץ וההנבה תהיה באזור ניסן. אלה הבצלים החומים והסגורים. השיטה השנייה מתבצעת במשתלה כשזורעים בצפיפות זרעי בצל, נותנים להם להתפתח, בתקופה קצרה הם נסגרים כבצל רגיל אבל גודלם רק כ-2 ס"מ קוטר. לאחר מכן עוקרים אותם, יש לציין שבשלב זה אלו בצלים קטנים מאוד, אבל אפשר לאוכלם. לאחר זמן מוכרים לשתלנים את הבצלצולים הללו והם מניחים אותם (עוגת הבצל) בקרקע (לא עושים חפירה חדשה). הבצל משתרש באדמה וגדלים בצלים חדשים בתקופה קצרה, 4-5 חודשים, וזה בצל לבן שקליפתו דקה מאוד, בארץ מופיע בתקופת החורף. בבצלים שנוצרים מזרעים אין שאלות הלכתיות, כיוון שהם גדלים ככל זרע של ירק, שמפרישים ממנו תרומות ומעשרות לפי שעת הלקיטה. אולם בבצל הלבן שמגדלים היום מבצלצולים שנעשו (בדרך כלל במשתלה) נשאלו מספר שאלות:

א) האם בעל המשתלה בהוצאתו את הבצלצולים חייב להפריש מהם תרומות ומעשרות מכיוון שהם ראויים לאכילה.

ב) האם לשתלן מותר לזרוע בצלצולים אלו או שהוא עובר על איסור שתילת טבל.

ג) כיצד יפריש השתלן תרומות ומעשרות מהבצל הלבן, מכיוון שיש בו לכאורה מהבצלצול שנלקט בשנה אחת משנות המעשר ואילו הבצל הלבן נלקט בשנה אחרת, ויש כאן לכאורה הפרשה משנה על חברתה.

א. דין העוקר בצל קטן כדי שיתפח ויגדל

המשנה (מעשרות פ"ה מ"א-מ"ב) אומרת ארבעה דינים בסוגיה זו:

א) העוקר שתלים מתוך שלו ונטע לתוך שלו פטור.

ב) לקח במחובר לקרקע פטור.

ג) לקט (יש גורסים - לקח) לשלוח לחברו פטור. ר' אלעזר בן עזריה אומר אם יש כיוצא בהם נמכרים בשוק הרי אלו חייבין.

ד) העוקר לפת וצנונות מתוך שלו ונוטע לתוך שלו לזרע - חייב מפני שהוא גורנן.

הר"ש (מעשרות פ"ה מ"א) מסביר את המציאות והדין בעוקר שתילים, וזו לשונו:

העוקר שתלים. דרך הגננים כשזורעין בצלים וכרשין כשצומחין מעט תולשים אותן ונוטעים אותן במקום אחר ומתעבים וגדלין יותר ופטור דעדיין לא נגמרה מלאכתן, ואפי' ראה פני הבית.

לפי דברי הר"ש, העקירה של הבצלצולים הקטנים נעשית כדי שיוכלו להתרחב ולגדול יותר, מגדל הבצלצולים פטור מתרומות ומעשרות, אף שהם ראויים כבר לאכילה, ואפילו ראיית פני הבית שבדרך כלל קובעת למעשר, אינה מחייבת, כיוון שרוצה לחזור ולזרעם שיגדלו עוד לא נגמרה מלאכתם. בירושלמי (מעשרות פ"ה ה"א) מופיעה שאלה על קביעה זו, וכך נאמר שם:

העוקר שתלים מתוך שלו כו'. רבי אבהו בשם רבי שמעון בן לקיש רבי עקיבה היא דתנינן תמן נוטל מן הגורן וזורע ופטור מן המעשרות עד שימרח דברי רבי עקיבה. רבי חייא בשם רבי יוחנן דברי הכל היא. מודין חכמים לרבי עקיבה בשתלים. מה בין חיטים מה בין שתלים? חיטים גמר מלאכה שתלים אינן גמר מלאכה. מודה רבי עקיבה לחכמים בלפת וצנונות שהן פסידין. וחיטין אינן פסידין? חיטין יש להן גורן אחרת אילין אין להן גורן אחרת.

הירושלמי הביא תחילה סברה שהמשנה הפוטרת את הבצלצולים ממעשרות היא לשיטת רבי עקיבא הסובר שחיטים שנגמרה מלאכתם בשדה אלא שעדיין לא מירחו והחליקו פניהם בגורן פטורים, ולכן העוקר שתלים פטור. אבל לדעת חכמים הסוברים שאם נגמרה מלאכתם צריך לעשר, אסור לקחת מגורן זה חיטים לזריעה. אחר כך אומר הירושלמי שבדין עקירת השתלים גם חכמים מודים לרבי עקיבא, וסוברים שאין חיוב תרומות ומעשרות על השתלים, ונחלקו רק בחיטים מכיוון שגידולם כבר נגמר ולכן הם מחשיבים את החיטה אפילו לפני מירוח כגמר מלאכה ואסור להפריש, אבל בשתלים שצריכים לחזור ולשתול אותם אין כלל גמר מלאכה, כיוון שרוצה לחזור ולשתול שיגדלו יותר, ועל כן גם לדעת חכמים פטור מלהפריש תרומות ומעשרות מהשתלים. ישנה מחלוקת בין רבי מאיר וחכמים האם מקח קובע בדבר שלא נגמרה מלאכתו. לדעת רבי מאיר המקח קובע ואילו חכמים פוטרים.[1] ה'משנה ראשונה' (מעשרות פ"ה מ"א) אומר שהעוקר שתלים פטור אף לרבי מאיר, וכך הסביר זאת:

אפי' לר"מ דקובע היינו לאכילה, אבל לזריעה לא שייך קביעות כלל דזורע פטור מן התורה אלא דרבנן גזור ובלא נגמרו לא גזור.

ה'משנה ראשונה' מסביר שהפטור בזורע על מנת להגדיל את השתילים נובע מכך שכל הפרשה מדבר המיועד לזריעה היא רק מדברי חכמים כיוון שאין כאן מקח לאכילה אלא לזריעה, ומכיוון שזה גזרת חכמים הם אמרו שגזרתם לא חלה בדבר שלא נגמרה מלאכתו. לפי ה'משנה ראשונה' יסוד ההיתר הוא מכיוון שלא נגמרה מלאכתם, לכן אם יש חשש שנגמרה מלאכתם, למשל כשקונה שתילים מאחרים ויש בהם שתילים שנגמרה מלאכתם אסור לזרוע ללא הפרשה. ומאידך אפילו משלו לאחרים, שעושה כדי להרוויח כסף, אנו חוששים שמא נגמרה מלאכתם, ולכן חייב להפריש מהטבל ואסור לשתול. הרמב"ם (הל' מעשרות פ"ו ה"ג) הביא את דין העקירה של השתילים להלכה, וזו לשונו:

1. עיין משנה, מעשרות פ"ב מ"ח.

> אין מחפין בטבל ואין זורעין את הטבל ואפילו פירות שלא נגמרה מלאכתן אסור לזרוע מהן עד שיעשר. במה דברים אמורים בתבואה וקטניות וכיוצא בהן, אבל העוקר שתילים שיש בהן פירות ממקום למקום בתוך שדהו הרי זה מותר ואינו כזורע טבל שהרי לא אסף הפירות,
>
> וכן העוקר לפת וצנונות ושתלם במקום אחר אם נתכוון להוסיף בגופן מותר, ואם שתלן כדי שיקשו ויקח הזרע שלהן אסור מפני שהוא כזורע חטים או שעורים של טבל.

הרמב"ם חיבר את דין עקירת השתילים לדין העוקר את הלפת והצנון[2] כדי להדגיש שהפטור בעקירת השתילים נובע מכך שמגדל הבצלצולים רוצה שיוסיפו גלדים, אבל אם לא רוצה תוספת גלדים אלא רוצה זרעים הרי זה זריעה חדשה, וחייב להפריש כדין זורע חיטים של טבל.

ב. דין קניין בשתילים

לגבי קביעות למעשרות, המקח קובע למעשרות, אולם הרמב"ם לומד מדברי המשנה (אותיות ב, ג) שבלוקח במחובר או כדי לשלוח לחברו אין קביעות למעשרות וכפי שהסביר בפירוש המשנה:

> וכבר ביארנו בפרק שלפני זה שהמקח קובע למעשרות, וכאן באר שאין כל מקח קובע למעשרות אלא מי שלוקח תלוש מן הקרקע לאכילה בלבד, אבל מי שלקח במחובר או מי שלקח תלוש לשלוח לחברו לא נקבע למעשרות, ומותר לאכול עראי קודם שיעשר.

לפי דברי הרמב"ם המקח קובע רק בשני תנאים: א) תלוש ב) לאכילה. אבל הלוקח במחובר או הלוקח לשלוח לחברו פטור. מכאן שכל לקיחה שאיננה לאכילה איננה קובעת למעשר. מדברי הרמב"ם נראה שאפילו לוקח דבר שנגמרה מלאכתו, אם זה לא לאכילה מיידית אלא לשליחה, אין כאן קביעות למעשר ויכול לאכול ארעי. לפי דברי הרמב"ם, הדינים של המשנה בעניין הלוקח אינם שייכים לדין הזורע כלל אלא לדין קביעות מעשרות, ואכן הרמב"ם לא הביא את דיני הלוקח בהלכותיו בדין זריעת טבל אלא בפרק ה שבו הוא דן על קביעות למעשר. וזו לשונו (הל' מעשר פ"ה ה"ב): 'הלוקח במחובר לקרקע או שלקח תלוש לשלוח לחבירו לא נקבעו ויש לו לאכול מהן עראי'. הר"ש חולק על דברי הרמב"ם, ואומר שדין הלוקט ושולח לחברו לא עוסק בדין מקח כלל, אלא בדין שתילים שלא נגמרה מלאכתם ולכן הוא פטור כששולח לחברו שהרי לא נגמרה מלאכתו. אף שלדעת הר"ש (הרא"ש והריבמ"ץ) אין כאן פטור משום מקח, אבל גם הוא מסכים שמקח לא קובע אלא לאחר גמר מלאכה.[3] ואם כן ברור שהלוקח שתילים שלא נגמרה מלאכתם אין כאן פעולת מקח שמחייבת גם לדעת הר"ש.

2. משנה, מעשרות פ"ה תחילת משנה ב.
3. עיין רמב"ם, הל' מעשר פ"ג ה"ג.

ג. שדה אחר

ברישא של משנה א משמע שדין העוקר שתילים הוא רק כשחוזר ונוטע בתוך שלו וכן ברישא של משנה ב - העוקר לפת וצנון, משמע שרק נוטע לתוך שלו התירו. מכאן נראה שאסור למכור את השתילים כדי שיישתלו אצל אדם אחר, ונראה שכאן יש דין מקח. וכן כתב הרדב"ז (הל' מעשר פ"ו ה"ג):

> אבל העוקר שתילים וכו'. פ"ה דמעשרות העוקר שתילים מתוך שלו ונתן לתוך שלו פטור ... ודוקא ששתלן בתוך שדהו אבל בשדה חבירו אסור ונ"ל טעמו בששתלן בתוך שלו ועדיין לא לקט הפירות מותר, אבל בששתלן בתוך שדה של חבירו הרי הוא כאילו לקט את הפירות ואסור.

סברת הרדב"ז היא שבשעה שהוא שותל אצל חברו הרי זה כלוקט את הפירות וחייב במעשר. אלא שקשה על כך מה בין נוטע שתלים בשלו שאין זה גמר מלאכה ואילו כשנוטע אצל אחר הרי זה כלקיטת הפירות?! מדוע המעבר לרשות השני נחשב לקיטת פירות, בעוד העוקר שתילים ושולח לחברו הרי זה כלוקט פירות, אם כן מדוע לא גזרו גם בשותל בשלו אטו שולח לחברו. ה'משנה ראשונה' (מעשרות פ"ה מ"א ד"ה מתוך שלו) דן בשאלת הרדב"ז מדוע במשנה ובהלכה כתוב שהעוקר שתילים פטור רק בדין שהוא שותל בשלו ולא הזכירו שגם שותל אצל חברו פטור. וזו לשונו:

> מתוך שלו ונטע לתוך שלו. הא דצריך למיתני שהכל בתוך שלו, לגלויי טעמא דמשום שלא נגמר מלאכתן מותר, וכיון שהכל בתוך שלו אין דרך לעקור ולחזור וליטע אם לא להשביחן כשלא נגמרו, אבל אם קנה שתילין ממקום אחר ליטע בשדהו פעמים שאפי' נגמרו מלאכתן עושה להרבות את שדהו בנטיעות, וכן במוכר מתוך שדהו לאחרים משום רווחא דממון עביד אפי' נגמרו, אבל מתוך שלו לתוך שלו ע"כ שלא נגמרו, והיינו דאמר בירושלמי דההיא דספ"ק דפאה דאסור לזרוע בחטים שנגמרו ושתילים לא נגמרו.

לפי דברי ה'משנה ראשונה' נראה שאם שולח לחברו או חברו שולח לו יש כאן חשש שמא יהיו שתילים שנגמרה מלאכתם ואז הם חייבים, לכן הקל הרמב"ם בשדהו ששם בוודאי לא נגמרה מלאכתם ולכן פטור. נראה שלפי ה'משנה ראשונה' נאמר במשנה שהשתלים חזרו ונשתלו 'בשלו' כדי לוודא שלא היה בשתלים גמר מלאכה. אבל בדבר שברור שאין בו גמר מלאכה והוא גידול שנועד להרחבת הבצל וגם הקונה קונה לצורך שתילה, אין במעבר שבין המשתלה והשתלן כל חיוב ויכול לזרוע ואין כאן זריעת טבל כלל, והמעשר יהיה רק בסופו כפי שהיה אם היה שותל בעצמו. יש להוסיף כפי שאמרנו שכל חיוב לעשר את העומד להיזרע הוא מדרבנן בלבד, מדאורייתא רק הנאכל חייב במעשרות, אבל כאן שאין גמר מלאכה חכמים לא גזרו, אם כן אף אם נקבל את הרדב"ז הרי זה ספק בדין מעשר ירקות, שחיובם מדרבנן,[4] בעומד לזריעה ובדבר שלא נגמרה מלאכתו, ובייחוד שדברי ה'משנה ראשונה' נראים בסברה, ועל כן המעבר בין המשתלה

4. הערת עורך: י"פ. ואפשר להוסיף שדין הרדב"ז ש'נותן לתוך של חברו' אינו מפורש במשנה או בתלמוד אלא רק נובע מדיוק. לכן בהחלט אפשר לומר שבנד"ד שכל הגידול במשתלה הוא רק לצורך העברת השתילים הקטנים לחקלאי וכולם גם יודעים זאת, כי זו דרך הגידול היחידה בחורף - גם הרדב"ז מודה שאין כאן גמר מלאכה ודין 'נותן לתוך של חברו' ה"ה כדין 'נותן לתוך שלו'.

והמגדל כשברור שלא נגמרה מלאכתו לא מחיל שם טבל ואיננו מחייב בתרומות ומעשרות, ונראה שאם יפריש מהשתילים אין בזה גמר מלאכה כלל, ולכן עדיף לא להפריש במשתלה, ויפרישו את הבצלים בסוף הבשלת הבצל הלבן.

ד. גידולי טבל

המשנה (תרומות פ"ט מ"ו) אומרת:

> הטבל גדוליו מותרין בדבר שזרעו כלה אבל בדבר שאין זרעו כלה גדולי גדולין אסורין איזהו דבר שאין זרעו כלה כגון הלוף והשום והבצלים, ר' יהודה אומר השום כשעורים.

לפי דברי המשנה (הובאה בנדרים ס ע"א) עולה שטבל של בצל שנזרע והוסיף גידול עדיין יש בו חיוב ממה שהיה בטבל הראשון, וכן פסק הרמב"ם.[5] אלא שיש לחלק בין הדברים, הדיון שם הוא על התרומה גדולה ותרו"מ שבבצל הטבל, כיצד מתבטל או שלא מתבטל. אבל כל זה לא שייך לנידון דידן כלל מכיוון שבנידון דידן הבצלצולים שמהם גדל הבצל הלבן אינם טבל כלל שלא נגמרה מלאכתו בשעת העקירה והוא מייעד אותם לשתילה כדי שיהיו ראויים לאכילה, לכן אין דיון על גידולי היתר מעלים את האיסור שאין כאן איסור טבל כלל.[6]

סיכום

לדעת ר' אלעזר בן עזריה במשנה (מעשרות פ"ה מ"א) מכיוון שיש שאוכלים בצלצולים אלו יש כאן קביעות למעשרות, אבל אנו פוסקים כחכמים שלא מסתכלים על המציאות האם דבר זה נאכל או לא אלא על המגדלים שזרעו כדי שיגדלו בעתיד, ולאפשרות שיש מי שאוכל בצלצולים אין נפקא מינה לדינא. העולה מכאן, בצל לבן הגדל במשתלה מבצלצולים שנזרעו בצורה מיוחדת שלא יגיעו לגמר מלאכה ומיועדים לשתילה נוספת בזמן אחר אין בהם חיוב תרומות ומעשרות. גם אחרי שעברו הבצלים לרשות השתלן הוא יכול לשתול אותם ואין בכך זריעת טבל. כשהבצל יבשיל ויהיה ראוי לאכילה יפרישו ממנו מעשר לפי שעת הלקיטה, ואין לחוש מתי נעשו הבצלצולים הללו ומתי נשתלו אצל השתלן, בכל אופן אין בהם טבל החייב בתרומות ומעשרות, והחיוב חל בשעה שנגמר הבצל הלבן ונלקט וכך היא שעת הפרשתם.

5. רמב"ם, הל' מעשר פ"ו ה"ו. עיין שם.
6. עיין הליכות שדה, 221 (כסלו תשפ"ג).